

Indledning

D. 31. oktober 1517 slog augustinermunken Martin Luther sine teser, hvormed han angreb kirkens praksis med afladsbreve, op på kirke-døren i Wittenberg. Skønt Reformationen – som bidragene i denne bog vil vise – hverken kan afgrænses til personen Luther, afladssagen eller dette tidspunkt, har begivenheden givet anledning til den fejring, der gennem hele 2017 har præget kirker og teologiske fakulteter i Nordeuropa. Jubilæet har først og fremmest engageret fakulteternes kirkehistorikere og systematikere, mens eksegeterne har holdt sig i baggrunden og måske ikke helt vidst, hvad de skulle stille op med al denne festivitas.

Vel er Reformationen blevet bannerført under sloganet *sola Scriptura*, men for en ekseget rundet af det historisk-kritiske paradigme har dette slagord længe virket som en falsk varebetegnelse. Når det gjaldt de gammeltestamentlige eksegeter, har det især været Luthers allegoriske læsninger af salmerne og profeterne, som er faldet forskerne for brystet. Denne måde at læse på, som Luther arvede fra kirkefædrene og den middelalderlige eksegese, ignorerede teksternes historiske, kulturelle og religiøse oprindelse i jødedommen (verden *bag* teksten) og ødelagde skrifternes narrativ (verden *i* teksten). Med andre ord var dét at finde henvisninger til Kristus i Det Gamle Testamente ikke bare *out of context*, det var at gøre vold på teksterne.

Situationen har ikke været bedre for de nytestamentlige eksegeters vedkommende. Med *Det nye perspektiv på Paulus* blev det en vigtig opgave for disciplinen at få fjernet det luthersk-augustinske filter, gennem hvilket apostlens breve var blevet læst. Siden Krister Stendahl paradigmatisk artikel fra 1963 “The Apostle Paul and the Introspective Consciousness of the West” har det været *common sense* at hævde, at Paulus først og fremmest var en pragmatisk missionær, der forsøgte at løse de sociale problemer, som udbredelsen af evangeliet til ikke-jøder gav anledning til i de nu etnisk sammensatte menigheder.

Desuden har eksegeterne – gammel- som nytestamentlige – været fælles om en fordømmelse af kristendommens annektering af den profetiske kritik, hvor *type-antitype* figuren lod kristendommen få vel-signelsen, mens man lod jødedommen stå tilbage med forbandelsen.

Luthers stærke udfald mod jøderne – og disse anklagers fatale virkningshistorie – har betydet, at eksegeter efter Holocaust omgås det lutherske bo med de allerstørste forbehold.

De seneste årtiers interesse for de bibelske teksters reception har imidlertid åbnet et rum *foran* teksten. Som prismer, i hvilke den samtidige historie brydes, er de faktiske læsninger blevet genstand for analyse i egen ret. Med deres særlige filologiske og hermeneutiske træning har eksegeterne gode forudsætninger for at træde ind i dette rum. Netop derfor har *Center for Studiet af Bibelens Brug* (CSBB) under Afdeling for Bibelsk Eksegese taget initiativ til dette særnummer af *Forum for Bibelsk Eksegese: Bibelen og Reformationen*. Generelt har bidragene i bogen arbejdet med materiale, der ikke tilhører systematikernes reformatoriske *kanon*, og som af den grund ikke er oversat til dansk. Artiklerne i *Bibelen og Reformationen* understøtter, nuancerer og udfordrer derfor kendt viden.

Med de elleve bidrag er det lykkedes os at få belyst forholdet mellem *Bibelen og Reformationen* fra fem forskellige vinkler. Fokus i bidragene ligger – som allerede antydet – ikke på den reformatoriske dogmatik, men på de eksegetiske manøvrer, som den protestantiske teologi og kultur hviler på. Således kan Jesper Høgenhavens bidrag “Eyn gutte meher und geschrey’. Mundtlighed og skriftlighed, evangelium og kanon hos Luther” ses som et *prolegomenon* til hele bogen, fordi der her kastes lys over, hvordan vi faktisk skal forstå idéen om *sola Scriptura*, når det gælder Luthers eksegetiske arbejde: *Skriften* var Det Gamle Testamente, evangeliet den rette læsning af dette. De to øvrige artikler i den første del: SKRIFTSSYN, KANON OG OVERSÆTTELSE, Mogens Müllers “Luthers bibeltekst – den lutherske bibeltekst” og Martin Friis’ “Evangeliet for folket. Luthers oversættelser af Johannes-evangeliet” tager os derpå med ind i reformatorens værksted og lader os kigge Luther over skulderen, når han arbejder med sine oversættelser af de bibelske tekster fra originalsprogene. Vi får her indblik i, hvor kompleks denne oversættelsesproces har været, når det gælder brugen af kilder, samt i, hvor omhyggelig Luther var i arbejdet med den tyske bibel: Selv placeringen af et komma kunne være af afgørende betydning. Mogens Müllers bidrag viser desuden, hvordan Luthers bibeloversættelse blev grundteksten for de første danske bibeloversættelser,

idet det først er i begyndelsen af 1600-tallet, at der kommer en dansk oversættelse af den hebraiske og græske bibeltekst.

I den næste del, LUTHERS EKSEGESE, kommer fageksegeternes særlige forkærlighed for detaljer og retoriske studier af enkelte skrifter til udtryk. Frederik Poulsens “Luthers fortolkning af Esajas” bygger således på de studerendes fragmenterede noter fra Luthers forelæsnings-er. I artiklen demonstreres den “femte evangelists” særlige betydning for Luther. Christian Rubech Hartmeyer-Dinesens bidrag, “Luthers brug af de gammeltestamentlige salmer til at forstå døden. Læsninger i ‘Dictata super Psalterium’”, tager afsæt i en sammenligning af Luthers læsning af salmerne 68 og 70 med den gammeltestamentlig religion. Hans omhyggelige tekststudie formår *dels* at kaste lys over, hvor tidligt Luthers reformatoriske opdagelse egentlig er på spil, og hvor gammeltestamentlig opdagelsen faktisk er, *dels* at vise, hvor pessimistisk og apokalyptisk Luthers syn på livet i denne verden – sammenlignet med salmerne – er.

Under temaet KØN OG KROP I REFORMATIONEN arbejdes der i Gitte Buch-Hansens bidrag “Mislæste Luther vitterlig Paulus? Arvesynd og filosofi i tidlig jødisk eksegeese” videre med de detaileksegetiske studier; denne gang med Luthers *glosser* og *skolia* til Romerbrevsforelæsningerne. Noterne viser os, hvor dybe rødder Luther havde i den kamp mod begæret, som prægede antikkens og middelalderens filosofi og teologi. Overhovedet er det *concupiscentia*, som er kilden til Luthers pessimistiske syn på verden, fordi det er begæret, der gør mennesket sårbart over for Djævelens angreb. I Mette Bundvads “Iklæd jer et mandigt gemyt, der ligner Abrahams’. De kvindelige reformatorers konstruktion af protestantiske kvinderoller” analyseres brugen af Bibelen i de kvindelige reformatorers (*sic!*) forsøg på at autorisere deres stemmer i debatten. I artiklen drøftes både de positive og negative konsekvenser af Reformationen – set fra et kvindeligt perspektiv: Hvordan bidrog Reformationen til både at øge og begrænse kvinders udfoldelsesmuligheder?

Egentlig kunne Lisbet Kjær Müllers artikel, “Lefèvre d’Étaples og Maria Magdalene. En debat om forholdet mellem Skrift og tradition omkring reformationens begyndelse”, også have været placeret under kønstatikken, fordi kampen om forståelsen af Maria Magdalene er blevet så vigtig i moderne feministisk eksegeese. I stedet har vi anbragt

artiklen under temaet LUTHERS HISTORISKE SAMTID, fordi den på eminent vis illustrerer det historiske opbrud, som den protestantiske Reformation var en del af. Også Thomas Hoffmanns artikel “‘Sæt denne bog fri!’ Om Luther, Tyrken og kampen for Koranen” bidrager til vor forståelse af tidens klima. Truslen fra det osmanniske rige blev af Luther tydet apokalyptisk: Hvis Paven var Antikristi ånd, så var Tyrken Antikristi legeme. Netop derfor blev det blandt reformatorerne anset for nødvendigt, at der blandt europæiske intellektuelle fandtes filologisk kompetence til at kunne læse og oversætte Koranen. Bidraget viser, hvordan humanisternes filologiske interesse glider sammen med teologernes frygt.

Bogens sidste to bidrag arbejder med RECEPTIONEN AF LUTHER. Igen er der tale om detaileksegetiske studier, men nu af den rolle som Reformationens teologi kommer til at spille i den protestantiske kultur. I Jens Lysters bidrag “Bibelbrug i Hans Christensen Sthens digtning i 1500-tals perspektiv” demonstreres det, hvor vigtigt det var for de tidlige danske salmedigtere, at deres opbyggelige viser var forankret i Bibelen. Samtidig måtte det bibelske materiale dog korrigeres – typisk med et ekstra vers – fordi lignelsernes gerningsretfærdige pointe ikke var i overensstemmelse med reformatorerne idéer. Sthens “gudelige” viser er siden blevet optaget i *Den Danske Salmebog* (DDS) og dermed ‘kanoniseret’ som salmer til brug i gudstjenesten (fx DDS 489: “Guds nåde højt jeg prise vil”; DDS 679: “Et trofast hjerte, Herre min”). Kristian Mejrup får med sin artikel “Instruktioner i frelse. Det pietistiske skoleprojekt og Pastoralbrevene” lov at afslutte *Bibelen og Reformationen* med et perspektiverende bidrag. Som de bibelske Pastoralbreve repræsenterede behovet for en nyfortolkning af de ægte Paulusbreve i en situation, hvor menighederne måtte besinde sig på livet i denne verden, så er pietismen også at se som en korrektion af den lutherske apokalyptik. Tidernes ende var (endnu engang) ikke nær, og i den situation kunne kristendommen bruges til at forbedre denne verden. Fra Halle blev søsat et gigantisk skoleprojekt, der havde relationen mellem mester og lærling, sådan som den er skitseret i den pastorale litteratur, som rettesnor. Hvor fortolkningen af Bibelen hidtil havde været et privilegium for teologerne, blev der med pietisternes uddannelsessystem åbnet for den demokratisering af fortolkningsretten, der er omdrejningspunktet i pietisternes vækkelse af det moderne subjekt.

Vi takker forfatterne for deres bidrag og håber, at læserne finder dem lige så interessante, som redaktørerne har gjort.

Afslutningsvis skal rettes en særlig tak til de skandinaviske kolleger, som har påtaget sig fagfællebedømmelsen af bogens bidrag, og som med deres grundige læsning har hjulpet dem til den standard, de nu har: Christian Bach Nielsen, Anders-Christian Jakobsen, Kasper Bro Larsen, Kinga Zeller, Hans Jørgen Lundager, Svein Aage Christoffersen, Mikael Winnige, Elsa Marie Wiberg, Bent Holm, Bo Christian Holm og Christina Petterson. Vi takker Tilde Bak Halvgaard for tålmodigt arbejde med satsen. Endelig ønsker vi at takke Professor Johs. Pedersen og Hustru Thora, født Gertz' legat for dets gavmilde støtte til udgivelsen af bind 20 i serien *Forum for Bibelsk Eksegese*.

Vi har dedikeret *Forum for Bibelsk Eksegese 20: Bibelen og Reformationen* til Geert Hallbäck († 31. august 2017), på hvis initiativ CSBB blev oprettet i 2005. Kræfterne tillod ikke Geert at bidrage til bindet, men artiklerne udfylder det rum, som CSBB åbnede for eksegesen.

København d. 27.10.2017

Martin Friis
Mette Bundvad
Mogens Müller
Gitte Buch-Hansen

Redaktionsgruppen bag
Bibelen og Reformationen
Forum for Bibelsk Eksegese 20